

ВДОСКОНАЛЕННЯ СТАНДАРТІВ ОЦІНКИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ АУДИТУ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація: В статті розглянуто питання вартості підприємства, визначено поняття «оцінювання», «суб'єкт і об'єкт оцінювання». Приділено увагу якості підготовки оцінювачів в Україні та запропоновано шляхи її підвищення. Критичному огляду піддано методики оцінювання підприємств, наведені в Національних стандартах оцінки.

Ключові слова: оціночна діяльність, оцінювач, Національні стандарти оцінки, види вартості, витратний, дохідний, ринковий підхід в оцінюванні.

Вартість належить до фундаментальних економічних понять та відіграє ключову роль у бухгалтерському обліку та аудиті. Тільки за умови визнання вартості підприємство може прийняти певні цінності до складу активів. Частковим випадком є зарахування на баланс придбаного цілісного суб'єкту підприємницької діяльності або майна об'єкту злиття. Ні цінова, ні трудова, ані витратна теорія вартості не розглядає можливості її обчислення для діючого підприємства. В фокусі їх уваги знаходяться товари, які задовольняють особисті та виробничі потреби. В разі купівлі / злиття підприємство відповідає умовам кваліфікації як товару:

- йому властиво задовольняти потребу в отриманні прибутку;
- його можна обміняти на певну суму грошей або акцій іншого підприємства;
- воно втілює уречевлену працю, по-перше, виробників матеріальних активів, що є у нього на балансі, по-друге, кропітку працю щодо створення і організації підприємства, завоювання позицій на ринку, зв'язків з контрагентами.

Економічне оцінювання є синонімом визначення вартості або, в американській традиції – оцінки бізнесу. На Заході цей вид діяльності належить до супутніх аудиторських послуг і надається виключно аудиторськими та консалтинговими фірмами. В Україні його здійснення дозволене всім особам, які склали

кваліфікаційний іспит та отримали свідоцтво оцінювача [1, ст.5]. Найширше ці послуги на сьогоднішній день пропонують комерційні банки. На нашу думку, для забезпечення якості визначення вартості майна та цілісних майнових комплексів слід ввести обмеження для осіб, що набувають професійної підготовки з цього напрямку, а також для ВНЗ, які можуть проводити відповідне навчання. ЗУ [1, ст.14] дозволяє її здійснення всім навчальним закладам, які уклали угоди про співробітництво із Фондом державного майна України. Ми вважаємо, це призводить не до створення конкурентного середовища, а до виходу на ринок некомпетентних фахівців. Процес аудиту вартості вимагає ґрунтовних знань макроекономіки, економіки підприємства, обліку, аналізу господарської діяльності, тобто базової економічної освіти за фахом «Облік, аналіз та аудит», про яку не йдеться в ЗУ [1]. Ми пропонуємо ввести до складу Екзаменаційної комісії з видачі свідоцтв представника Аудиторської палати України, який оцінював би знання здобувачів та міг накласти вето на видачу сертифікату тим особам, які не мають відповідної кваліфікації.

В українській мові слово «оцінка», яке пропонують нормативно-правові акти [1-5] та більшість фахових видань [9-12], полісемічне: одночасно воно передбачає і процес оцінки, і його результат, тобто вердикт, якій виносять по його закінченні. Ця особливість може призвести до логічних помилок і неточностей, пов'язаних з підміною понять. Для усунення багатозначності ми пропонуємо термін «оцінювання», який вдало передає зміст поняття, оскільки зображує процес визначення вартості в динаміці.

Оцінювання – це процес закріплення вартості, передусім в грошовому виразі, за певним підприємством (об'єктом оцінювання) силами суб'єкта оцінювання. Воно не означає перетворення декількох або багатьох чисел у вартість за певною формулою. Оцінити об'єкт – в першу чергу проаналізувати підприємство, його оточуюче середовище, а потім на основі комплексного аналізу, наукових знань та досвіду зробити припущення щодо його подальшого розвитку. Тільки після цього можна узгодити наявні відомості з ризиками і можливостями у показнику єдиної вартості.

Тому ми вважаємо недостатньою кваліфікацію оцінщиків, які не володіють базовими знаннями, що здобуваються за відповідним напрямком вищої економічної освіти. Сьогодні курси підготовки спеціалістів з оцінювання пропонують ВНЗ іншого профілю (наприклад, в Одесі Академія Зв'язку ім. Попова), які за короткий термін обіцяють надати всіх необхідних компетенцій. Логічним було б звернутись до досвіду країн, які вже стикались із подібними проблемами. В Німеччині, Франції, Чехії оцінщики є випускниками університетів економічної спрямованості, які здобувають ступеня магістру за фахом «Оцінювання активів та підприємств», а потім здають кваліфікаційний екзамен. При цьому право подібної спеціалізації мають тільки бакалаври обліку і аудиту, тобто вона виступає поглибленням попередніх знань.

Суб'єкт оцінювання – це той, з чийої позиції проводиться оцінювання. Ним може бути фізична або юридична особа, група осіб. Суб'єкт може виступати як в конкретній, так і в абстрактній формі.

Об'єкт оцінювання – підприємство, вартість якого визначають за допомогою розрахунків. В якості об'єкту може виступати як підприємство, так і його відокремлені частини – комплексні підрозділи, сегменти діяльності, дочірні підприємства, які можна охарактеризувати як єдине ціле. Термін «підприємство як ціле» передбачає, що об'єкт оцінювання як феномен реальності є комплексним, одиничним в своєму роді конгломератом матеріальних і нематеріальних активів – факторів виробництва. Вартість такого конгломерату в сенсі корисності, яку він має для суб'єкту оцінювання, витікає з ефективної комбінації факторів праці, предметів та засобів праці.

Успішна підприємницька діяльність призводить до того, що за вартістю ціле перевищує просту суму своїх частин, що виражається в позитивному ефекті синергії, гудвілі. Ця перевага пропадає в тому разі, якщо ціле поділять на частини. Оцінюванню повинен передувати комплексний аналіз господарської діяльності, метою якого буде пошук резервів підвищення вартості підприємства як цілого, які суб'єкт оцінювання зможе реалізувати шляхом подальших дій. При цьому

конкуруючий суб'єкт не помітить цих резервів в наслідок відсутності коштів або через брак здібностей не зможе їх мобілізувати.

Комплексний аналіз – це кропітка праця, якою в наш час нехтують. Він потрібен не тільки потенційному інвестору, а і продавцю, зацікавленому в продажу підприємства не нижче його вартості. Мобілізація резервів підвищення вартості може вимагати масштабної, тривалої реструктуризації підприємства у правовому, організаційному, товарному і фінансових аспектах. Лише всебічний економічний аналіз сприяє пошуку напрямків реструктуризації, дозволяє виявити їх переваги і недоліки. Шанси і ризики, пов'язані з цим процесом, можна визначити тільки з позиції стратегічного планування відповідного суб'єкта оцінювання.

На даному етапі розвитку економіки України феномен визначення вартості підприємств як цілісних об'єктів зустрічається рідко. Види вартості, їх опис і методики оцінювання зафіксовані в Національних стандартах оцінки [2-5], проте безсистемність подачі матеріалу суттєво знижує їх практичну цінність. Оціночна діяльність, регламентована ЗУ [1], в основному зосереджена на визначенні вартості окремих активів, лиш побіжно торкаючись майнових комплексів. Ми вважаємо, що аналогія між окремими активами і підприємством неприпустима. Вона призводить до помилкових висновків, оскільки не враховує ефекти синергії та мету оцінювання.

Методики визначення вартості, що описані в національних стандартах [2-5], ґрунтуються виключно на досвід американської школи оцінювання. Для використання її практики в Україні не сформовані передумови в наслідок відсутності ефективного вторинного фондового ринку. На нашу думку, доцільно ознайомитись з європейським досвідом оцінювання, щоб створити методичний інструментарій, що відповідає українським реаліям.

Огляд концепцій оцінювання та методик світової практики докладно зроблено в [7]. Національний стандарт 1 [2] пропонує своє бачення методик і принципів оцінювання, які належать до того чи іншого підходу. Хоча пункт 40 рекомендує для оцінювання цілісних майнових комплексів тільки витратний підхід, в стандарті містяться ще дохідний та порівняльний, що відповідає ринковому в світовій термінології. Ми представили вимоги пп.. 38-49 та інформаційні джерела, які він

пропонує, у вигляді таблиці 1 для посилення наочності та системності викладення матеріалу.

Таблиця 1.

Основні засади методичних підходів до оцінювання майна.

Підходи	Витратний	Дохідний	Порівняльний
Принципи	корисності, заміщення	найбільш ефективного використання, очікування	заміщення, попиту і пропозиції
Сутність	визначення теперішньої вартості витрат на відтворення або заміщення об'єкта, скорегованої на суму зносу	визначення теперішньої вартості очікуваних доходів від найбільш ефективного використання об'єкта, з доходом від можливого перепродажу включно	аналіз цін продажу подібного майна з коригуванням відмінностей між об'єктом оцінки і порівняння
Види вартості	вартість заміщення, вартість відтворення	ринкова в., інвестиційна в., ліквідаційна в., в. ліквідації	ринкова вартість
Методики	прямого відтворення, заміщення	пряма капіталізація чистого операційного доходу, дисконтування грошових потоків	немає відомостей
Інформаційні джерела	Дані про об'єкт оцінки, інформація про його відтворення / заміщення чи подібного до нього в сучасних цінах, середні статистичні показники, що узагальнюють умови його заміщення в сучасних цінах	Відомості про фактичні та очікувані доходи та витрати об'єкта оцінювання та подібного майна, прогнозні дані про показники найбільш ефективного використання	Елементи порівняння: характеристики подібного майна за місцем розташування, за фізичними та функціональними ознаками, за умовами продажу.

На наш погляд, основною вадою стандарту є нечіткість його термінології та виникнення двозначності в наслідок використання понять, знайомих економічній науці під іншими назвами. Так виникають питання з приводу категорії «чистий операційний дохід», який пропонують капіталізувати у дохідному підході. Звіт про фінансові результати містить чистий дохід, який обчислюється як різниця між виручкою від реалізації та ПДВ, акцизом та іншими відрахуваннями з доходу. Проте автори стандарту мають на увазі не його, як зрозуміло з аналізу іноземних джерел. Йдеться про вигоди, які підприємство отримує від операційної діяльності, або фінансовий результат.

Крім того, відсутні чіткі рекомендації щодо використання тих чи інших методик в певних випадках. Не більш допоміжною в цьому плані є Методика оцінки майна [6]. Вирішення такого принципового питання повністю облишено на розсуд

оцінщика. На нашу думку, вартість підприємства, отримана за допомогою одного методичного прийому, необхідно обов'язково доповнити розрахунком іншим методом. Тільки в цьому випадку її об'єктивність може бути визнана достатньою для прийняття рішень. Оскільки це процес тривалий, є тенденція до економії часу і праці в наслідок відсутності чіткої регламентації в стандарті.

В разі дохідного підходу, який в порівнянні з іншими описаний докладніше [2, пп.. 42-45], відсутнє аргументоване пояснення, коли слід користуватись дисконтуванням грошових потоків, а коли – капіталізацією фінансових результатів. Для складання прогнозів, необхідних в обох методиках, і грошові потоки, і фінансові результати повинні бути приблизно сталими або пропорційно зростаючими у межах періоду прогнозування. П. 44 [2] стверджує, що метод непрямої капіталізації доходу підходить для неоднакових за величиною, непостійних грошових потоків, або якщо їх отримання обмежене у часі.

В п. 53 [2] законодавець спонукає оцінщика аргументовано визначити ставку капіталізації або дисконту. Між тим незрозуміло, якими критеріями слід керуватись в цьому процесі, оскільки Національні стандарти оцінювання не дають натяків на можливі орієнтири. Так норма доходу на інвестований капітал може відповідати або перевищувати відсоток за безризиковими цінними паперами, відсоток за депозитними внесками або дохідність від оренди нерухомого майна промислового призначення. Ці варіанти передбачені п. 45 [2], проте він не містить конкретних рекомендацій і все лишає на розсуд експерта. Ми вважаємо, що основний документ оцінювання потребує серйозного доопрацювання, оскільки подібний ступінь свободи, яку він дає оцінщикам, призводить до свідомих перекручень і зловживань, які неможливо встановити і виправити.

Методику ринкового порівняння сформульовано розпливчасто, без конкретних кроків її реалізації. Це особливо помітно, якщо нею користуватись для оцінювання цілих підприємств, для яких відсутній ринок подібного майна. На наш погляд, п. 48 [2] слід обов'язково розширити наведенням критеріїв, за якими майно можна вважати подібним, і дій в разі, якщо подібних об'єктів не існує [8].

Дані про стан ринку відповідного майна або угоди щодо подібного майна у випадку оцінювання цілісних підприємств відсутні, тому що близьких аналогів, які відповідають критеріям порівняння, не існує. Ми розглядаємо цю проблему з позиції оцінювання кабельних виробників. По-перше, в Україні не сформований постійний ринок для угод про купівлю / продаж не тільки цілісних підприємств кабельної галузі, а навіть ринок для операцій з основними фондами, які перебували в експлуатації, в наслідок малої кількості агентів. Якщо відбуваються поодинокі випадки подібних трансакцій, інформація про них лишається закритою, тому що немає вимог щодо її опублікування. По-друге, в разі купівлі контрольного пакету акцій підприємств (наприклад, ВАТ «Донбаскабель») умови угоди настільки специфічні, що ціну, сплачену за них, не можна вважати об'єктивною та розповсюджувати на решту підприємств галузі.

Згідно п. 52 [2], оцінювач самостійно здійснює пошук інформаційних джерел, їх аналіз та виклад обґрунтованих висновків. На жаль, джерела, які пропонує стандарт (див. Табл. 1), не мають практичної корисності, оскільки доступ до них обмежений для зовнішніх користувачів: відомості про склад та технічні характеристики, прогнозовані доходи і витрати більшість підприємств вважає власною комерційною таємницею. В разі, якщо оцінювання проводиться з боку інвестора, а не продавця, цю інформацію неможливо отримати.

У розпорядженні незалежного експерта в кращому випадку є фінансова звітність об'єкту інвестування, опублікована на сайті Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Вимоги до публікації стосуються тільки відкритих та закритих акціонерних товариств. В нашій країні відсутній дієвий механізм стимуляції вчасного розміщення звітності: так переважна більшість підприємств кабельної промисловості станом на вересень 2011 року оприлюднила дані за 2008 рік. Про яку прогнозну силу показників фінансових результатів та грошових потоків може йти мова, якщо вони наводяться із запізненням в два-три роки?

Крім того, не всі емітенти відповідально ставляться до опублікованої інформації. Зустрічаються непоодинокі випадки «нульових» звітів, де відсутні будь-які відомості, хоча вони представлені в базі даних. На нашу думку, інформаційне

забезпечення процесу оцінювання вигідне в першу чергу державі для досягнення прозорості та законності угод з купівлі-продажу цілісних підприємств, від якої залежать надходження до бюджету. Тому слушно ввести серйозні штрафні санкції, які частково компенсуватимуть втрату контролю Уряду та народу за сферою ціноутворення на ринку інвестицій, як це зроблено в країнах Європейського Союзу.

Оскільки Національні стандарти оцінювання визначають якість інформації, що міститься у звітах про оцінювання підприємств, вони потребують серйозного доопрацювання. Ми вважаємо, що в цьому процесі, так саме як і в сертифікації оцінщиків, доцільно скоординувати зусилля КМУ як законодавця і Аудиторської палати України, якій під силу розробити більш детальні рекомендації щодо методичного інструментарію оцінювання. На нашу думку, контроль за якістю визначення вартості підприємств як цілісних комплексів та процесу підготовки відповідних кадрів найефективніше здійснюватиме саме Аудиторська палата. Крім того, необхідною умовою досконалого аудиту вартості є створення державою передумов вчасного і коректного забезпечення інформацією про основні показники діяльності підприємств.

Список літератури:

1. ЗУ «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» зі змінами / Відомості Верховної Ради України, 2001, № 47.
2. Національний стандарт 1 «Загальні засади оцінювання майна і майнових прав», затверджено Постановою КМУ від 10.09.2003 № 1440.
3. НС № 2 «Оцінка нерухомого майна» від 28.10.04 № 1442.
4. НС № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів» від 29.11.2006 № 1655.
5. НС № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» від 03.10.2007 № 1185.
6. Методика оцінки майна, затверджена Постановою КМУ 10.12.2003 № 1891 зі змінами.
7. Нападовська І. Методичні основи оцінювання підприємств як цілісних об'єктів // Матеріали всеукраїнської наук.-практ. конференції. Частина 2 – Тернопіль: Вектор, 2009. – 268 с.
8. Нападовская И. В. Применение сравнительных методик оценивания в отечественной практике // Тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.: Київ, 23 жовт. 2009 р. – К.: КНЕУ: ФПБАУ, 2009. – 582 с.
9. Костюченко В. М. Консолідована фінансова звітність: міжнародний досвід та практика України: Навч.-практ. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 528 с.
10. Хаустова В., Курочкіна І. (2009) Оцінка бізнесу економічних суб'єктів (на прикладі металургійної галузі України): Монографія. – Х.: ВД «Інжек», 2009. – 268 с.
11. Момот Т. В. Оцінка вартості бізнесу: сучасні технології. – Х.: Фактор, 2007. – 224 с.
12. Костирко Р. О., Тертична Н. В., Шевчук В. О. Комплексна оцінка вартості підприємства: Монографія / За заг. ред. докт. екон. наук, академіка НАН України М. Г. Чумаченка. – 2-ге вид., перераб. і доп. – Х.: Фактор, 2008. – 278 с.